

آیتہ اللہ العظمیٰ کا کلام شیراز
در تفسیر میرزا
کلوم فرس

تہیہ و تنظیم:
دکتر محمد جواد اسکندرلو

سرشناسه	اسکندرلو، محمد جواد
عنوان قراردادی	تفسیر نمونه. برگزیده. شرح
عنوان و نام پدیدآور	علوم قرآن در تفسیر نمونه / ناصر مکارم شیرازی؛ تهیه و تنظیم: محمد جواد اسکندرلو
مشخصات نشر	قم: موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۶۰۸ ص.
شابک	978-964-96864-3-8
وضعیت فهرست نویسی	فیاپا.
یادداشت	کتاب حاضر برگزیده شرح «تفسیر نمونه» مکارم شیرازی است.
موضوع	مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۰۵ - تفسیر نمونه - نقد و تفسیر
موضوع	تفاسیر شیعه - قرن ۱۴
موضوع	Qur'an-shiite hermeneutics- 20th century
شناسه افزوده	مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۰۵ - تفسیر نمونه. شرح
رده بندی کنگره	۱۳۹۶ ۲۰۲۳۳ ت ۹۸/م Bp
رده بندی دیسی	۲۹۷/۱۷۹
شماره کتاب شناسی	۴۸۱۲۱۲۱

علم القرآن در تفسیر نمونه

حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (مدظله)

تهیه و تنظیم: دکتر محمد جواد اسکندرلو

نوبت چاپ: اول

تاریخ نشر: ۱۳۹۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

صفحه و قطع: ۶۰۸ صفحه / وزیری

چاپخانه: سلیمانزاده - قم

ناشر: مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۸۶۴-۳-۸

آدرس ناشر: ایران - قم - خیابان شهدا - کوچه ۲۲

تلفن: ۳۷۷۳۲۴۷۸ فکس: ۳۷۸۴۰۰۹۹

www.amiralmomeninpub.com

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۱۹	گفتاری از حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (مدظله)
۱۹	جایگاه علوم قرآن در فهم معانی کلام خدا
۲۱	مقدمه
۲۳	مفهوم لغوی
۲۳	معنای اصطلاحی
۲۴	بررسی
۲۵	ضرورت شناخت علوم قرآن
۲۶	عناوین مباحث علوم قرآن در تفسیر نمونه

فصل اول: وحی

۳۱	گفتار اول: پدیده وحی
۳۱	حقیقت اسرارآمیز وحی
۳۲	الف) تفسیر بعضی از فلاسفه قدیم
۳۴	ب) تفسیر جمعی از فلاسفه جدید در مورد وحی
۳۶	ج) نبوغ فکری
۳۶	حق کلام درباره وحی
۳۸	منطق منکران وحی

۳۹.....	ایراد همیشگی و پاسخ همیشگی
۴۰.....	تفاوت «الهام» با «وحی»
۴۳.....	گفتار دوم: وحی در قرآن
۴۷.....	اقسام وحی رسالی
۵۱.....	افسانه غرانیق
۵۵.....	سخن گفتن خدا با شیطان (الهام درونی)
۵۵.....	وحی شیطان این به دوستان خود
۵۶.....	وحی به یوسف علیه السلام
۵۶.....	آیا وحی به غیر پیامبران می شود؟
۵۸.....	وحی تشریعی و وحی تکوینی
۶۰.....	زبان وحی
۶۳.....	وحيانی بودن ساختار قرآن
۶۴.....	همه قرآن، وحی الهی است
۶۶.....	تأخیر در نزول وحی
۶۶.....	فلسفه انقطاع وحی
۶۷.....	کاتبان وحی

فصل دوم: نزول قرآن

۷۱.....	گفتار اول: کلیات و اقسام نزول
۷۱.....	نزول قرآن در شبی پربرکت
۷۲.....	نزول قرآن در شب قدر
۷۳.....	تفاوت «انزال» و «تنزیل»
۷۵.....	نزول دفعی و نزول تدریجی قرآن
۷۶.....	آگاهی پیامبر صلی الله علیه و آله از قرآن، قبل از نزول تدریجی
۷۸.....	محل بیت المعمور

۸۰	چرا قرآن یک جا بر پیامبر ﷺ نازل نشد؟
۸۲	اثرات عمیق نزول تدریجی قرآن
۸۵	گفتار دوم: شأن نزول یا سبب نزول
۸۵	اهمیت شناخت اسباب نزول یا شأن نزول
۹۵	گفتار سوم: ترتیب نزول
۹۶	نخستین آیات نازل شده
۹۶	آخرین آیات نازل شده قرآن مجید
۹۷	تاریخ نزول ایه اکمال
۹۸	ترتیب نزول سوره‌ها
۹۹	سوره علق
۹۹	سوره نساء
۱۰۰	سوره واقعه
۱۰۰	سوره هود
۱۰۱	سوره حج
۱۰۱	سوره نصر
۱۰۳	فصل سوم: جمع و تدوین قرآن
۱۰۷	سرانجام مصحف علی علیه السلام
۱۰۹	جمع قرآن بر عهدۀ خداست
	فصل چهارم: تلاوت و قرائت قرآن
۱۱۳	مقدمه
۱۱۳	تعریف قرائت
۱۱۵	آداب تلاوت قرآن
۱۱۵	یک: طهارت و وضو
۱۱۵	دو: استعاذه

سه: ترتیل	۱۱۶
چهار: تدبر و تفکر	۱۱۹
پنج: «سکوت» هنگام شنیدن	۱۲۰
شش: تلاوت قرآن با صوت زیبا	۱۲۳
هفت: اشک ریختن و تأثیر روحی از تلاوت قرآن	۱۲۴
هشت: قرائت قرآن تا حد امکان	۱۲۶
آغاز حرکت گوی روی سرف قرآن	۱۲۹

فصل پنجم: عدم تحریف (سلامت قرآن از تحریف)

مقدمه	۱۳۵
«تحریف» در لغت	۱۳۶
«تحریف» در اصطلاح	۱۳۹
روش یهود در تحریف حقایق	۱۳۹
گوشه دیگری از اعمال یهود	۱۴۰
تحریف تورات	۱۴۲
مقایسه ای میان تواریح قرآن و تورات کنونی	۱۴۴
براساس تورات، ذبیح، اسحاق بوده است	۱۴۶
داستان خرافی تورات درباره داود علیه السلام	۱۴۶
داستان موسی و خضر علیه السلام در منابع یهود و مسیحیت	۱۴۷
چهره سلیمان علیه السلام در قرآن و تورات کنونی	۱۴۸
تحریفگران آیات حق	۱۵۲
حفظ قرآن از دست بردها	۱۵۷
بحث درباره عدم تحریف قرآن (اقوال علمای فریقین)	۱۵۸
تفسیر آیه نفی باطل	۱۶۷
روایات تحریف	۱۷۰

فصل ششم: اعجاز قرآن و آیات تحدی

تعریف معجزه	۱۷۷
تعریف اعجاز قرآن	۱۷۸
چرا پیامبران نیازمند معجزه‌اند؟	۱۸۰
معجزات حضرت موسی علیه السلام	۱۸۱
عصای موسی علیه السلام و ید بیضا	۱۸۳
نکته‌ها	۱۸۶
۱. و معجزه بزرگ	۱۸۶
دو استعدادی فوق‌العاده اشیا	۱۸۷
سه تورات در این باره چه می‌گویند؟	۱۸۸
آیا تبدیل عصای مار عظیم ممکن است؟	۱۸۸
کارهای اعجاب‌آمیز مسیح علیه السلام	۱۸۹
آیا این معجزات عجیب است؟	۱۹۲
ولایت تکوینی	۱۹۳
قرآن، معجزه جاودان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله	۱۹۴
جاودانی و جهانی بودن	۱۹۵
قرآن معجزه‌ای روحانی است	۱۹۶
آیا قرآن دعوت به مقابله کرده است؟	۱۹۶
تفسیر آیات تحدی	۱۹۹
هیچ‌گاه همانند قرآن را نخواهید آورد	۲۰۱
اگر راست می‌گویند کلامی مانند آن بیاورند	۲۰۳
سیر نزولی یا صعودی آیات تحدی	۲۰۶
از کجا معلوم که مثل آن را نیاورده‌اند؟	۲۰۸
معجزات اقتراحی	۲۱۴
چرا پیامبر صلی الله علیه و آله تسلیم درخواست معجزات نشد؟	۲۱۸

۲۱۹.....	بهبانه‌های منکران اعجاز.....
۲۲۰.....	بهبانه‌های رنگارنگ.....
۲۲۲.....	نکته‌ها.....
۲۲۲.....	الف) پاسخ پیامبر در برابر بهبانه‌جویان.....
۲۲۴.....	ب) افکار محدود و تقاضاهای نامعقول:.....
۲۲۵.....	ج) دستاویز دیگر برای نفی اعجاز.....
۲۲۸.....	وجوه اعجاز قرآن.....
۲۲۸.....	مقامه.....
۲۲۸.....	اقر بودن پیامبر ﷺ.....
۲۳۲.....	فصاحت و بلاغت قرآن (اعجاز ادبی و بیانی).....
۲۳۳.....	گوشه‌ای از فصاحت قرآن.....
۲۳۴.....	جلوه تازه‌ای از اعجاز قرآن.....
۲۳۸.....	اعجاز قرآن از دریچه علم غیب.....
۲۴۱.....	روایای صادقانه پیامبر ﷺ.....
۲۴۲.....	عمرة القضاء.....
۲۴۴.....	اعجاز سوره کوثر.....
۲۴۴.....	یک پیش‌گویی صریح.....
۲۴۵.....	اخبار غیب مربوط به حضرت نوح علیہ السلام.....
۲۴۷.....	پیش‌گویی صریح و اعجاز‌آمیز:.....
۲۴۸.....	اعجاز تاریخی قرآن.....
۲۵۰.....	اعجاز محتوایی.....
۲۵۱.....	اعجاز عدم اختلاف.....
۲۵۱.....	سند زنده‌ای بر اعجاز قرآن.....
۲۵۳.....	جامعیت قرآن.....

فصل هفتم: اعجاز علمی

۲۵۷.....	اشاره:.....
۲۵۷.....	آسمان.....

۲۵۷.....	آسمان (سقف محفوظ)
۲۵۹.....	آسمان بی ستون
۲۶۰.....	آسمان دنیا
۲۶۱.....	آسمان دارای چین و شکن های زیبا
۲۶۳.....	آسمان های هفت گانه
۲۶۶.....	عظمت کائنات
۲۶۷.....	سماوات
۲۶۸.....	رتق و فتق آسمان ها
۲۷۰.....	گسترش آسمان
۲۷۳.....	آسمان سقف محکم است
۲۷۵.....	صعود به آسمان
۲۷۵.....	معجزه علمی قرآن
۲۷۶.....	ستارگان
۲۸۰.....	آیا منظومه شمسی و ستارگان خاموش می شوند؟
۲۸۲.....	«النجم الثاقب»
۲۸۷.....	ستاره شعری
۲۸۷.....	نکته ها
۲۹۰.....	شهاب ثاقب
۲۹۱.....	توضیح و تکمیل
۲۹۳.....	آیا شیاطین با شهاب رانده می شوند؟
۲۹۷.....	نتیجه بحث
۳۰۰.....	برج های آسمانی
۳۰۲.....	خورشید و ماه
۳۰۲.....	حرکت خورشید
۳۰۴.....	حرکت ماه و خورشید

۳۰۴	هریک از خورشید و ماه آیتی هستند
۳۰۹	نکته ها
۳۰۹	یک: حرکت «دورانی» و «جریانی» خورشید
۳۱۲	دو: تعبیر به «تدرک» و «سابق»
۳۱۲	سه: نظام نور و ظلمت در زندگی بشر
۳۱۵	نور خورشید
۳۱۷	خواص و ویژگی های نور
۳۱۸	ماه
۳۲۰	شکافته شدن ماه
۳۲۲	نکته ها
۳۲۲	یک: شق القمر، معجزه بزرگ پیامبر اسلام ﷺ
۳۲۳	دو: شق القمر از نظر علوم روز
۳۲۶	سه: شق القمر از نظر تاریخی
۳۲۷	چهار: تاریخ وقوع این معجزه بزرگ
۳۲۸	معراج و علوم روز
۳۳۲	زمین
۳۳۲	نعمت زمین
۳۳۳	مسطح بودن زمین
۳۳۴	آفرینش تدریجی زمین و آسمان
۳۳۹	شگفتی های آسمان و زمین
۳۳۹	گسترش زمین
۳۴۰	کاسته شدن از اطراف زمین
۳۴۱	حرکت کره زمین
۳۴۴	شکافتن زمین
۳۴۵	مشرق ها و مغرب های زمین

اختلاف شب و روز.....	۳۴۸
شب، مایه آرامش.....	۳۵۱
دریا.....	۳۵۵
دریاها با ذخایر گران بهایشان.....	۳۵۵
دریا کانون نعمت های الهی.....	۳۵۹
گلف استریم، ورودهای عظیم دریایی.....	۳۶۰
کوه.....	۳۶۳
کوه ها.....	۳۶۳
سایبان قرار گرفتن به طور.....	۳۶۶
حرکت سایه ها.....	۳۶۷
نقش سایه ها در زندگی.....	۳۶۸
تنوع رنگ ها.....	۳۶۹
باد و باران.....	۳۷۲
نقش باد و باران.....	۳۷۲
برکات رعد و برق.....	۳۷۳
نعمت آب و باران.....	۳۷۷
تندباد.....	۳۷۹
کوه هایی از تگرگ در آسمان.....	۳۸۱
شکافته شدن آسمان با ابرها.....	۳۸۵
گیاهان.....	۳۸۷
زوجیت گیاهان.....	۳۸۷
گیاهان و درختان.....	۳۸۸
پرنندگان.....	۳۹۳
اسرار پرواز پرنندگان در پهنه آسمان.....	۳۹۳
نطق پرنندگان.....	۳۹۵

- ۳۹۷..... تسبیح ویژه پرندگان
- ۳۹۹..... فعالیت های بیولوژیکی مگس
- ۴۰۱..... خوراکی ها
- ۴۰۲..... پیدایش شیر چگونه است؟
- ۴۰۴..... مواد غذایی مهم شیر
- ۴۰۵..... شیر، غذای خالص و گوارا
- ۴۰۶..... خواص شیر
- ۴۰۷..... چرا تنهاریتون و نخل و انگور؟
- ۴۱۰..... زندگی زنبور عسل
- ۴۱۲..... نکات مهم و قابل ملاحظه
- ۴۱۲..... یک: عسل از چه ساخته می شود؟
- ۴۱۳..... دو: راه های مطمئن و رام
- ۴۱۳..... سه: عسل در کجا ساخته می شود؟
- ۴۱۴..... چهار: رنگ های مختلف عسل
- ۴۱۴..... پنج: عسل یک ماده فوق العاده شفا بخش
- ۴۱۶..... شش: برای انسان ها (للناس)
- ۴۱۷..... هفت: مسائل جالب دیگری درباره عسل
- ۴۱۸..... هشت: زندگی عجیب زنبوران عسل
- ۴۲۰..... خوراکی های زیان بار
- ۴۲۱..... یک دستور مهم بهداشتی
- ۴۲۲..... انسان
- ۴۲۲..... برتری انسان بر سایر مخلوقات
- ۴۲۳..... چگونگی آفرینش آدم از خاک
- ۴۲۵..... برتری خاک بر آتش
- ۴۲۶..... تولید آتش از درخت سبز
- ۴۲۹..... چرا شجر اخضر؟

۴۳۰.....	شرح دیدگاه تکامل انواع از نظر علمی
۴۳۱.....	دلایل طرفداران تکامل
۴۳۲.....	پاسخ‌های طرفداران ثبوت انواع
۴۳۳.....	فرضیه تکامل و مسأله خداشناسی
۴۳۴.....	قرآن و مسأله تکامل
۴۳۷.....	روح و جسم انسان
۴۳۷.....	عالم پرغوغای جنین
۴۴۱.....	مراحل حین یا یکی از شاهکارهای آفرینش
۴۴۳.....	مراحل تکامل جنین در رحم مادر
۴۴۶.....	آخرین مرحله تکامل انسان در رحم
۴۴۷.....	مراحل هفت‌گانه زندگی انسان
۴۵۰.....	لباس مقاوم برای استخوان‌ها
۴۵۰.....	لباس گوشتین براندام استخوان
۴۵۱.....	اصالت و استقلال روح
۴۵۵.....	دلایل استقلال روح
۴۵۵.....	شگفتی‌های چشم
۴۵۹.....	خطوط سرانگشتان
۴۶۱.....	بکرزایی
۴۶۲.....	هدف اصلی از ازدواج
۴۶۳.....	امکان عمر طولانی
۴۶۴.....	خواب و رؤیا
۴۶۷.....	شگفتی‌های عالم خواب
۴۷۰.....	تجسم اعمال از نظر علم امروز
۴۷۱.....	زمستان خوابی
۴۷۲.....	دفن مرتاضان

منجمد ساختن بدن انسان زنده	۴۷۳
حیات و هدایت موجودات	۴۷۶
چهره‌های متنوع حیات	۴۷۶
اندازه‌گیری دقیق موجودات	۴۷۷
مسأله تقدیر و هدایت عمومی موجودات	۴۸۲
برخی از پدیده‌های تاریخی اعجاز‌آمیز	۴۸۴
مسئله	۴۸۴
ایا مسخ، جسمانی بوده یا روحانی؟	۴۸۵
علمی بودن داستان صاحب کهف	۴۸۷
معجزه بی نظیر صاحب کهف	۴۹۱
فلسفه و حکمت بعضی از معجزات	۴۹۳
زیان‌های الکل	۴۹۳
۱. اثر الکل در عمر	۴۹۳
۲. اثر الکل در نسل	۴۹۴
۳. اثر الکل در اخلاق	۴۹۴
۴. زیان‌های اجتماعی الکل	۴۹۴
۵. زیان‌های اقتصادی مشروبات الکلی	۴۹۵
آثار شوم قمار	۴۹۶
رابطه قمار با جنایات	۴۹۷
فلسفه تحریم هم‌جنس‌گرایی	۴۹۷
زیان‌های آمیزش جنسی در ایام عادت	۴۹۹
فلسفه غسل	۵۰۰

فصل هشتم: محکم و متشابه در قرآن

آیات محکم و آیات متشابه	۵۰۵
نکته‌ها	۵۰۷

- نکته اول: منظور از آیات محکم و متشابه چیست؟ ۵۰۷
- نکته دوم: چرا بخشی از آیات قرآن، متشابه هستند؟! ۵۰۹
- نکته سوم: تأویل چیست؟ ۵۱۱
- نکته چهارم: راسخون در علم چه کسانی هستند؟ ۵۱۲
- آیات محکومات قرآن مصداق بارزتری برای جداسازی حق از باطل ۵۱۷
- معنای «متشابه» در آیه ۲۳ سوره زمر ۵۱۷
- تأویل برخی از مهم‌ترین متشابهات قرآن ۵۱۹

فصل نهم: حروف مقطعه

- تحقیق درباره حروف مقطعه ۵۵۱
- نمایشگاه‌های ادبی در سیر جاهلیت ۵۵۲
- «الم» ۵۵۴
- تفسیر حروف مقطعه با رمزهای الکترونیکی ۵۵۴
- «المص» ۵۶۰
- «المر» ۵۶۲
- «کهیعص» ۵۶۲
- «یس» ۵۶۳
- «حم» ۵۶۴
- «حم، عسق» ۵۶۴
- «طسم» ۵۶۷
- «ص» ۵۶۷
- «ق» ۵۶۸
- نظریه‌های مختلف درباره حروف مقطعه ۵۶۸

فصل دهم: ناسخ و منسوخ

- نسخ در قرآن ۵۷۳
- نسخ یعنی چه؟ ۵۷۴

- مراد از «آیه» در آیه ۱۰۶ سوره بقره چیست؟ ۵۷۵
- نسخ در تورات ۵۷۶
- آیا آیه ۶۵ سوره انفال، نسخ شده است؟ ۵۸۲
- آیا آیه ۲۴۰ سوره بقره نسخ شده است؟ ۵۸۳
- آیا آیه ۱۵ سوره نساء نسخ شده است؟ ۵۸۵
- آیا آیه ۷۲ سوره انفال نسخ شده است؟ ۵۸۷
- آیا آیه ﴿فَاقْرَءُوا مِمَّا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ ناسخ دستورات قبل است؟ ۵۸۹
- تفسیر آیه ﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ﴾ ۵۹۰
- آیا ازدواج موقت نسخ شده است؟ ۵۹۲
- آیه نجوا، تنها آیه منسوخ فرار ۵۹۳
- نکته ها ۵۹۶
- یک: تنها عمل کننده به آیه صدقه نحر ۵۹۶
- دو: فلسفه تشریع و نسخ حکم صدقه قبل از نحر ۵۹۸
- سه: آیا این فضیلت بود؟ ۵۹۸
- چهار: مدت حکم و مقدار صدقه ۵۹۹
- بداء چیست؟ ۶۰۰
- لوح محو و اثبات وام الکتاب ۶۰۰
- تفاوت «نسخ» و «بداء» ۶۰۵
- نمونه های قرآن از پدیده بداء ۶۰۶
- فایده این بداء ها چیست؟ ۶۰۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

گفتاری از حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (مدظله)

حایگاه علوم قرآن در فهم معانی کلام خدا

قرآن آفتابی است که هرگز غروب ندارد و شجره طیبه‌ای است که ﴿أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ می‌باشد و هر زمان دست به سوی شاخسار این شجره طیبه بگشاییم به مقتضای ﴿نُزِّلْنَاهَا كُلَّ جَنِّ بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾ از میوه‌های حیات بخش آن بهره‌مند می‌شویم.

بحمد الله تفسیر نمونه حلقه اتصال است که توانست تشنگان زلال قرآن را به آن نزدیک تر سازد و در ضمن آن مباحثی وجود دارد که «علوم قرآن» نامیده می‌شود.

علوم قرآن به مسائل مهمی گفته می‌شود که برای فهم معانی و تفسیر قرآن ضرورت دارد، مانند پدیده وحی، اقسام نزول قرآن، شأن نزول یا سبب نزول، ترتیب نزول، جمع و تدوین قرآن، تلاوت و قرائت قرآن، عدم تحریف قرآن، اعجاز قرآن و آیات تحدی، اعجاز علمی، محکم و متشابه در قرآن و امثال آن.

ما در لابه لای تفسیر نمونه هر جا ضرورتی احساس کردیم شرح نسبتاً جامعی درباره هریک از این مسائل داده‌ایم، ولی از آن جا که جمع این مباحث در یک کتاب سبب می‌شود تشنگان چشمه جوشان قرآن احاطه

بهتری بر این مسائل پیدا کنند و خود را برای تفسیر قرآن آماده تر سازند
علاقه مند بودیم که آن ها در یک کتاب گردآوری شود.

بحمد الله توفیق الهی شامل حال فاضل محترم حجت الاسلام آقای
محمد جواد اسکندرلو شد که دامن همت را به کمر زد تا همه این ها را گردآوری
و تنظیم و مرتب سازد و با دقت تمام برای استفاده همگان آماده نماید.
اینجانب نخست از این نویسنده محترم تشکر می کنم و امیدوارم این
کتاب مورد استفاده همگان قرار گیرد.

در ضمن لازم می آید، انیم خدا را بر این نعمت شکر کنیم که بعد از انقلاب
اسلامی تحول تازه ای در باره قرآن شناسی و فهم معانی قرآن و حتی حفظ و تلاوت
آن در همه قشرها پیدا شده است و گویای که امروز می توانیم ادعا کنیم «علوم قرآن» در
میان ما بحمد الله از جایگاه رفیعی برخوردار است که نزد دیگران نیست.

ولی هرگز نباید به این مقدار قناعت کنیم؛ باید محققان و مفسران
و نویسندگان باذوق و نوآور بکوشند از این منبع پرفیض الهی بیشتر استفاده
کنند و از این خرمن بارزش خوشه های بیشتری بجینند، چراکه کلام خدا
مانند ذات خدا بی پایان است و هرگز به مقتضای حدیث معروف پیغمبر
اکرم ﷺ «لَا تُحْصَى عَجَائِبُهُ وَلَا تُبْلَى غَرَائِبُهُ» شگفتی های آن بی پایان نمی شود
و نوآوری های آن کهنه نمی گردد».

در این جا دست به دعا بر می داریم و توفیق همگان را در استفاده از این
منبع پرفیض الهی از درگاهش مسألت می کنیم.

قم - حوزه علمیه

ناصر مکارم شیرازی

رمضان ۱۴۳۸ق - خرداد ۱۳۹۶ش

مقدمه

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين محمد وعلى آله الطيبين الطاهرين المخصوصين الذين هم حكمة القرآن وقرناؤه إلى يوم الدين.

قرآن معتبرترین منبع معارف اسلام و معجزه جاودان پیامبر خاتم ﷺ است و تنها کتاب آسمانی است که از تحریف مصون مانده و بشر از آوردن حتی سوره ای کوچک همانند آن ناتوان است. قرآن، سراسر نور و روشنایی است: ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا﴾^۱ و همین قرآن به طور مسلم، به آیینی که خود پایدارتر است راه می نماید: ﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلْأْتِيَةِ أَقْسَمُ﴾^۲ ضامن سعادت و سرچشمه هدایت انسان است: ﴿كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْنَا لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾^۳ سلامت آن از تحریف آشکارا تضمین شده است: ﴿إِنَّا لَنَنزِّلُكَ الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾^۴ بیانگر همه باید ها و نبایدها، و گشاینده گرسناست: ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾^۵ پیامبر اکرم ﷺ فرموده است: هرگاه فتنه ها چون

۱. نساء، آیه ۱۷۴.

۲. اسراء، آیه ۹.

۳. ابراهیم، آیه ۱.

۴. حجر، آیه ۹.

۵. نحل، آیه ۸۹.

شب تار شما را احاطه کرد، به قرآن روی آورید؛ چراکه شفاعتش پذیرفته و گزارشش از اعمال بندگان تصدیق می‌شود.

هرکه قرآن را پیشوای خویش قرار دهد، او را به بهشت رهبری نماید و هرکه آن را پشت سر اندازد به دوزخش کشاند. راهنمایی است که انسان را به بهترین راه‌ها راهنمایی می‌کند...: «إِذَا التَّبِيتُ عَلَيْكُمْ الْفَتَنَ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلَمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ؛ فَإِنَّهُ نَافِعٌ مُشَقَّقٌ وَمَا حَلَّ مُصَدِّقٌ وَمَنْ جَعَلَهُ أَمَامَهُ قَادَهُ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ جَعَلَهُ خَلْفَهُ سَاقَى إِلَى النَّارِ وَهُوَ الدَّلِيلُ يَدُلُّ عَلَى خَيْرِ سَبِيلٍ...»^۱.

شایان ذکر است در فهم صحیح قرآن مجید و نیل به هدایت یابی‌های یاد شده، متوقف بر مقدماتی است. «علوم قرآن» چنان‌که خواهد آمد، مباحثی مقدماتی برای تفسیر قرآن است که از دیرباز مورد توجه علما و قرآن‌پژوهان و مفسران قرآن بوده است.

تألیف در علوم قرآن به عنوان قرن چهارم در عصر طلایی و شکوفایی علوم اسلامی در قرن سوم آغاز شد، به گونه‌ای که بعضی از مفسران در ضمن تفاسیر خود، مباحث علوم قرآن را در لابه لای آیات و سوره‌ها اکنده ساختند، ولی برخی دیگر در مقدمه تفاسیر خود به طرح این مباحث پرداختند؛ همچون ابن جریر طبری (م ۳۱۰ ق) در جامع البیان، راغب اصفهانی (م ۵۰۲ ق) در تفسیر خود، ابن عطیه غرناطی (م ۵۴۱ ق) در المحرر الوجیز قرطبی (م ۶۷۱ ق) در الجامع لاحکام القرآن. از این رومی‌توان این‌گونه نگارش‌ها را به عنوان تألیفات مستقل و بلکه نخستین نگارش‌ها در عرصه علوم قرآن دانست.^۲

یکی از تفاسیر معاصر شیعه که امروزه زبانزد خاص و عام شده و مورد استفاده علما، فضلا، خطبا و محققان اسلامی است، تفسیر نمونه، تألیف

۱. اصول کافی، کتاب فضل القرآن، ج ۲، ص ۵۹۹؛ بحار الأنوار، ج ۸۹، ص ۱۷، ح ۱۶.

۲. البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۵۲ و ۵۳.

مرجع عظیم الشان جهان تشیع، حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی و همکاران است. از آنجا که مباحث علوم قرآن به صورت پراکنده در جلد‌های مختلف آن وبدون نمایه علوم قرآنی مطرح شده است، اینجانب برآن شدم که مباحث مذکور را در جلدی مستقل ساماندهی کرده و برای هریک از آن‌ها عنوان و نمایه ای درخور، مشخص کنم تا موارد نقص و سایر کاستی‌ها در عرصه علوم قرآنی توسط آیت الله مکارم شیرازی (مدظله) تأمین و محقق شود. پیش از پرداختن به گزارشی مفصل از مباحث مذکور در تفسیر نمونه، بررسی تعریف و شناخت قلمرو علوم قرآن و فواید مترتب بر آن، امری ضروری است.

مفهوم لغوی

«علوم قرآن» هر علمی را که در خدمت قرآن بوده، یا مستند به آن باشد، در بر می‌گیرد. بنابراین، علم تفسیر، علم قرائات، علم رسم الخط قرآن، علم اعجاز قرآن، علم اسباب نزول، علم اعراب قرآن، علم غریب القرآن و... را شامل می‌شود.^۱

معنای اصطلاحی

تعبیر «علوم قرآن» در معنای اصطلاحی نام دانشی است که موضوع آن قرآن کریم است و آن را از جهات مختلف همچون کیفیت نزول، قرائت، پیوند با حوادث عصر نزول، احکام و تشابه، اعجاز، اصالت، صیانت و مانند آن، مورد بررسی قرار می‌دهد.

زرقانی معنای اصطلاحی علوم قرآن را چنین بیان می‌کند: علوم قرآن مباحثی است پیرامون قرآن که از نزول قرآن، ترتیب آیات قرآن، جمع‌آوری

۱. مناهل العرفان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۲۷.

قرآن، نگارش قرآن، قرائت قرآن، تفسیر قرآن، اعجاز قرآن، ناسخ و منسوخ در قرآن و دیگر مسائلی که درباره قرآن مطرح است، بحث می‌کند و نیز متکفل دفع شبهات از ساحت قرآن است.^۱

بررسی

برخی از محققان بر تعریف زرقانی و امثال وی از این جهت که علم تفسیر را از علوم قرآن برشمردند، اشکال کرده و نوشته‌اند: با دقت در دانش‌هایی که عنوان «علوم القرآن» آن‌ها را دربرمی‌گیرد و دانش‌هایی که عادتاً در کتب علوم قرآنی به آن‌ها می‌پردازند، معلوم می‌شود که بیشتر این علوم در پی تفسیر برخی از جوانب قرآن کریم هستند و یا مقدمات شرح و تفسیر قرآن را فراهم می‌آورند، لذا می‌توان گفت که علوم قرآن، «علوم تفسیر قرآن» است، برای این اساس برشمردن تفسیر در شمار علوم قرآن، و علم تفسیر را قسیم سایر علوم قرآن و نوعی از آن قرار دادن، قابل تأمل است و صحیح به نظر نمی‌رسد.^۲

اما می‌توان به اشکال یاد شده این‌گونه پاسخ داد که ذکر علم تفسیر در شمار علوم قرآن به این معنا نیست که تمام کتب تفسیری از کتب علوم قرآن به شمار می‌رود، بلکه مراد از علم تفسیر قرآن که در علوم قرآن به آن پرداخته می‌شود، مباحث کلی و مبنایی درباره تفسیر قرآن، مانند تعریف تفسیر، بیان تفاوت آن با تأویل، اثبات امکان و ضرورت تفسیر، منابع تفسیر، علوم مورد نیاز مفسر و غیره است که تمام این بحث‌ها مقدمه تفسیر، به معنای تلاش برای فهم آیات قرآن‌اند. در عمل نیز کتب علوم قرآنی در فصل مربوط به تفسیر، به بحث‌های یاد شده پرداخته‌اند و هیچ‌گاه وارد تفسیر آیات نشده‌اند.^۳

۱. مناهل العرفان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۳۱.

۲. علوم القرآن، ص ۱۲۳.

۳. درآمدی بر علوم قرآنی، ص ۱۸.

البته بر تعریف زرقانی این اشکال وارد است که وی یکی از فواید احاطه بردانش علوم قرآن را که توانایی دفع شبهات از ساحت قرآن کریم است در تعریف خود آورده است، در حالی که تعریف، برای تمایز علوم از یکدیگر است و با تعیین دقیق موضوع علم این تمایز حاصل می شود. بر این اساس، هیچ نیازی به ذکر «تکفل دفع شبهات از ساحت قرآن» در تعریف علوم قرآن وجود ندارد.^۱

ضرورت شناخت علوم قرآن

برخی بر این باورند که مهم، شناخت مفاهیم و معارف والای قرآن و فهمیدن کلام هدایت بخش الهی است و پرداختن به علوم قرآن ضرورتی ندارد. ولی باید اذعان نمود که هر چند هدف نهایی و مقصد اعلای قرآن پژوهی، شناخت معارف والای قرآن است، بدون تحقیق و بررسی مسائل دانش علوم قرآن، دست کم در بعضی زمینه ها، تفسیر قرآن و دستیابی به آموزه های آن بر پایه ای استوار بنا نخواهد شد. از باب نمونه، اثبات اینکه قرآن کتابی الهی است به مباحث علوم قرآن از قبیل اعجاز قرآن - وابسته است و بدون آن، اصل الهی بودن قرآن به اثبات نخواهد رسید. همچنین اگر آیات ناسخ و منسوخ را نشناسیم، در فهم آن ها دچار مشکل خواهیم شد. مثلاً اگر ندانیم آیاتی چون «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»^۲ که جنگیدن با مشرکان را واجب کرده، ناسخ آیات صفح و درگذشتن از آن ها است، در فهم مقصود خداوند با مشکل مواجه خواهیم شد. پیش نیاز بودن مباحث علوم قرآن برای فهم و تفسیر آن، به قدری روشن است که برخی از مؤلفان کتب علوم

۱. قرآن شناخت، ش ۱، مقاله «علوم قرآن، چیستی، چرایی و چگونگی» ص ۳۹ - ۴۱.

۲. توبه، آیه ۵.

قرآن تصریح کرده‌اند که کتابشان را به عنوان مقدمه تفسیر نگاشته‌اند. سیوطی در مقدمه الاتقان فی علوم القرآن می‌نویسد: «وقد جعلته مقدمة للتفسير الكبير الذي شرعت فيه وسميته بجمع البحرين ومطلع البدرين، الجامع لتحرير الرواية وتقرير الدراية».^۱

استاد معرفت رحمته الله نیز در مقدمه التمهید فی علوم القرآن می‌نویسد: «آئی جعلت من هذه الابحاث كمقدمة كتفسيرى الوسيط».^۲ همچنین می‌توان به کتاب مرحوم آیت الله خوئی رحمته الله تحت عنوان البیان فی تفسیر القرآن اشاره کرد که در واقع، مقدمه تفسیری است که ایشان آن را آغاز و بخشی از سوره حمد را نیز تفسیر کردند.

عناوین مباحث علوم قرآن در تفسیر نمونه

آن بخش از مباحث علوم قرآن که در تفسیر نمونه ذیل برخی از آیات مطرح شده‌اند، به صورت فهرست وار عبارت‌اند از:

۱. پدیده وحی: در جلد های ۹، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۲۱، ۲۲، ۲۷.
۲. نزول قرآن: در جلد های ۳، ۴، ۵، ۷، ۸، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۹، ۲۱، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶.
۳. جمع و تدوین قرآن: در جلد های ۱ و ۲۵.
۴. تلاوت و قرائت قرآن: در جلد های ۲، ۴، ۷، ۱۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹، ۲۵.
۵. عدم تحریف: در جلد های ۴، ۶، ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۵.
۶. اعجاز قرآن و آیات تحدی: در جلد های ۲، ۴، ۶، ۸، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۳.

۱۵، ۱۶، ۱۸، ۲۱، ۲۲، ۲۷

۱. الاتقان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۲۷.

۲. التمهید فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۲۰.

۷. اعجاز علمی: در جلد های ۲، ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۲۶، ۲۷

۸. محکّمات و متشابهات: در جلد های ۱، ۲، ۷، ۱۵، ۱۹، ۲۴، ۲۶

۹. حروف مقطعه: در جلد های ۱، ۲، ۱۶، ۱۹، ۲۲

۱۰. ناسخ و منسوخ: در جلد های ۱، ۲، ۳، ۷، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۲۳، ۲۵

یادآوری: شیوه طرح مباحث مذکور در این کتاب به این صورت خواهد بود که ابتدای یک موضوع علوم قرآنی - از قبیل مسأله وحی - براساس ترتیب در عناوین کتب علوم قرآنی مطرح می شود، آنگاه با استناد به مشهورترین آیات در آن زمینه، نظرات و بیانات تفسیر نمونه ذیل همان آیات به صورت کامل ذکر می گردد و سپس در مواردی که ضرورت اقتضا کند جهت تکمیل آن مباحث، مطالبی نیز در پاورقی افزوده می شود.

«بِنِ اللَّهِ التَّوْفِيقَ وَعَلَيْهِ التَّكْلَانِ»

د. محمد جواد اسکندرلو